

необхідність дотримання процесуальної форми є найважливішими гарантіями прав людини, а межі розсуду посадових осіб, наділених владними повноваженнями, чітко визначені в кримінальному процесуальному законі.

Очевидно розробники чинного КПК України мали за мету зорієнтувати суб'єктів правозастосування у тому, що у кримінальному провадженні передбачена необхідність і можливість виходу за межі формальної законності (адже саме так тлумачиться співвідношення усталеного для вітчизняного правознавства принципу законності та верховенства права). В іншому разі верховенство права втрачає свій самостійний зміст і значення, а будь-яку державу, в якій неухильно додержуються приписів законів, зокрема далеких від утвердження та забезпечення прав і свобод людини, можна буде назвати правовою.

Однак між нормативним закріпленням навіть найбільш демократичних і гуманістичних ідей та їх реальним втіленням у життя подекуди виявляється тривалий і складний шлях, який правозастосовна практика не завжди в змозі подолати. У зв'язку з цим слід акцентувати увагу на таких основних аспектах.

Насамперед, верховенство права передбачає відповідність законів та інших нормативно-правових актів Конституції України, як основному втіленню загальної ідеї щодо визнання людини, її прав і свобод найвищою соціальною цінністю. Чинний КПК України з моменту його розроблення і до прийняття зазнав чимало критики, у тому числі щодо відповідності його положень Конституції України, забезпечення охорони та захисту прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження. Дискусія з цього приводу продовжилась і після набрання чинності КПК України. Однак варто нагадати, що прийняття закону, навіть найбільш досконалого з точки зору відповідності нормам Конституції та правилам законодавчої техніки, ще не означає встановлення правопорядку. Закон є лише його нормативною умовою, засобом досягнення в руках суб'єкта правозастосування.

Втілення у життя та реалізація засади верховенства права у кожному кримінальному провадженні можливі тільки за умови незалежності, неупередженості та високої фахової підготовленості відповідних суб'єктів правозастосування. Адже саме посадова особа, наділена відповідними повноваженнями (слідчий, детектив, прокурор, слідчий суддя, суддя), встановлює право у конкретній життєвій ситуації, приймаючи те чи інше процесуальне рішення в межах своїх повноважень, тим самим стаючи уособленням соціальної справедливості на певному етапі кримінального провадження. Верховенство права на шляху від законодавчого закріплення до своєї практичної реалізації так і може залишитись декларацією, якщо рівень правосвідомості у суспільстві буде вкрай низьким, а у владі пануватимуть інші чинники, окрім правових.

Торбас О.О.

*кандидат юридичних наук, старший викладач
кафедри кримінального процесу*

Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСКАРЖЕННЯ ТА СКАСУВАННЯ АРЕШТУ МАЙНА СТОРОНОЮ ЗАХИСТУ, ІНШИМ ВЛАСНИКОМ АБО ВОЛОДІЛЬЦЕМ МАЙНА

Кримінальне процесуальне право, як і будь-яка інша галузь права, повинно базуватися на певних основоположних засадах – принципах. І перш за все мова йде про загальноправові принципи, які стосуються усієї правової системи України та які так чи інакше торкаються будь-яких аспектів правового регулювання. Поряд з іншими галузь кримінального процесу так само ґрунтує всі свої основні правові інститути на загальноправових засадах. Більше того, зважаючи на специфічний характер правового регулювання кримінальних процесуальних правовідносин та на можливе суттєве обмеження прав та свобод учасників кримінального провадження, загальноправові принципи повинні бути ключовим орієнтиром при реалізації відповідними суб'єктами владних розпоряджень. Саме тому законодавець в ст. 9 КПК закріпив можливість застосування аналогії права, зазначивши, що у випадках, коли положення КПК не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, які закріплені в ст. 7 КПК. І однією з таких засад є недоторканість права власності.

Згідно зі ст. 16 КПК, позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження здійснюється лише на підставі вмотивованого судового рішення (виключенням є тимчасове вилучення майна). Одним з найпоширеніших способів обмеження права власності в кримінальному процесі є саме накладення арешту на майно. Відносно нещодавно мета, підстави та порядок накладення арешту зазнали значних змін. Розширився перелік осіб, на майно яких може бути накладено арешт, збільшилася кількість підстав, за яких може бути застосовано даний захід забезпечення кримінального провадження. З огляду на це науковці та практики почали приділяти значну увагу процедурам повернення майна, на яке було накладено арешт.

Так, виходячи з положень чинного КПК, можна зробити висновок про дві можливі процедури повернення арештованого майна: оскарження рішення про арешт майна та скасування арешту майна. В ст. 309 КПК дано перелік ухвал слідчого судді, які можна оскаржити в апеляційному порядку. П. 9 ч. 1 даної статті зазначено, що апеляційному оскарженню підлягає ухвала слідчого судді про арешт майна або відмову у ньому. Проте КПК, на жаль, чітко не встановлює перелік осіб, які можуть подати таку апеляційну скаргу. Ст. 393 КПК обмежується лише вказівкою на підозрюваного, його захисника, законного представника та “інші особи у випадку, передбаченому цим Кодексом” (п. 10 ч. 1 ст. 393 КПК). Як слушно зазначає К. Закірова, відсутність процесуально закріпленого статусу власника чи володільця майна як суб’єкту оскарження рішення про арешт майна не дозволяє вказаним особам в повній мірі реалізувати власні права в суді апеляційної інстанції. “Вказаний пробіл в законодавстві юристи – представники власників майна змушені вирішувати шляхом посилання на статті КПК, що містять в собі терміни “інший власник майна” (ст. 172 КПК), “інша заінтересована особа” (ст. 173 КПК), “інший власник або володільця майна” (ст. 174) та самостійних і досить неоднозначних висновків про те, що подібне згадування є випадком надання іншій особі права перегляду рішення в апеляційному порядку” (Закірова К. Актуальні проблеми процесуального статусу власника майна під час скасування та оскарження арешту майна [Електронний ресурс] / К. Закірова – Режим доступу до ресурсу: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1779:aktualni-problemi-protseusalnogo-statusu-vlasnika-majna-pid-chas-skasuvannya-ta-oskarzhennya-areshtu-majna-2&catid=71&Itemid=382). Більше того, чинний КПК не гарантує особам, на майно яких було накладено арешт, участь представника при розгляді такого роду апеляційних скарг, адже КПК оперує поняттям “власники та володільці майна”, і нічого не зазначає про їх представників. В даному випадку, очевидно, треба звертатися до ст. 59 Конституції України (“Кожен має право на професійну правничу допомогу”) та відповідне рішення КСУ (справа про право на правову допомогу) (Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09>). Цікавим є те, що дане рішення КСУ було прийнято ще 2009 року, тобто за часи дії КПК 1960 року, проте продовжує активно використовуватися і наразі (наприклад, при доведенні права адвоката бути присутнім під час обшуку у житлі чи іншому володінні особи, яка не має процесуального статусу підозрюваного).

Дещо інакшою є ситуація, коли арешт було накладено на майно підозрюваного. Зважаючи на широке коло його прав, сумнівів щодо його процесуальних можливостей чи можливостей його захисника в суді апеляційної інстанції виникати не повинно. Проте, як вже зазначалося, апеляційне оскарження рішення слідчого судді про арешт майна є не єдиним процесуальним способом повернення такого майна власнику.

Ст. 174 КПК зазначає, що підозрюваний, обвинувачений, їх захисник, законний представник, інший власник або володільця майна, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, мають право заявити клопотання про скасування арешту майна повністю або частково. КПК встановлює три підстави, за яких таке клопотання може бути подане: якщо вказані особи не були присутні при розгляді питання про арешт майна, якщо вони доведуть, що в подальшому застосування такого заходу забезпечення відпала потреба або якщо арешт було накладено необґрунтовано. Таке клопотання буде розглядати слідчий суддя того суду, який наклав арешт на майна, не пізніше трьох днів з дня його надходження.

Отже є два способи повернення арештованого майна. КПК в жодному своєму положенні не вказує на черговість подання клопотання про скасування арешту чи апеляційної скарги. Також КПК не надає окремі привілеї однієї з цих процедур над іншою. Це дає змогу зробити висновок, що сторона захисту, власник чи володілець майна в даному випадку є вільними у виборі власної поведінки. Більше того, КПК не забороняє одночасне застосування цих двох процедур. Проте, на жаль, ВССУ притримується іншої позиції. Так, у своєму Листі “Про деякі питання слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження” ВССУ зазначає, що у випадку відмови слідчим суддею у задоволенні клопотання про скасування арешту майна, суд апеляційної інстанції, який буде розглядати апеляційну скаргу на ухвалу про арешт майна, може залишити ухвалу без зміни. Можна погодитися з думкою А.М. Денисова, що така позиція ВССУ не відповідає вимогам КПК та не виправдано обмежує права осіб, на майно яких було накладено арешт (Денисов А. М. Арешт майна. Скасування та/або оскарження [Електронний ресурс] / А. М. Денисов – Режим доступу до ресурсу: <http://legalitas.com.ua/ua/ukr-aresht-majna-skasuvannya-taabo-oskarzhennya-denisov-a-m-starshij-partner-yuk-legalitas/>). В той же час варто зробити невеличку ремарку, яка може частково пояснити роз’яснення, які дає ВССУ у зазначеному листі.

Виходячи з положень Глави 31 КПК, суд апеляційної інстанції вирішує питання законності та обґрунтованості рішень слідчого судді. Відповідно, тільки суд апеляційної інстанції може визнати судові рішення суду (чи слідчого судді) першої інстанції необґрунтованим та скасувати його. Така процедура відповідає засадам інстанційності. Однак в ст. 174 КПК фактично зазначено, що питання обґрунтованості рішень слідчого судді щодо накладення арешту на майно може вирішувати інший слідчий суддя. Очевидно, що таке положення не відповідає основним принципам здійснення правосуддя, на що намагався звернути увагу ВССУ.

Це дає змогу вести мову про необхідність внесення змін в ст. 174 КПК в частині визначення підстав скасування арешту майна. Першою підставою для подання клопотання про скасування майна, як вже зазначалося, є відсутність власника майна при розгляді питання про арешт майна. Очевидно, що даним положенням законодавець надає змогу учасникам, які з тих чи інших причин не могли довести слідчому судді недоцільність накладення арешту на майно, зробити це особисто в рамках іншого судового розгляду. Проте також є очевидним, що за такої підстави зацікавлені особи можуть звернутися до слідчого судді про скасування арешту майна лише один раз, що повинно бути чітко закріплено в КПК. З таким висновком також погоджується Т.В. Лукашкіна (Лукашкіна Т.В. Скасування арешту майна на досудовому слідстві / Лукашкіна Т.В. // Процесуальні, криміналістичні та психологічні аспекти досудового розслідування : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 07 листопада 2014 р. – Одеса: ОДУВС, 2014. – С. 57).

У другому випадку сторона захисту, володілець чи власник майна можуть подати клопотання про скасування арешту майна у випадку, якщо відпали потреби у застосуванні відповідного заходу забезпечення. Відповідно, потреби у застосуванні арешту майна можуть відпасти у будь-який момент досудового розслідування, а тому в даному випадку КПК слушно не вказує на періодичність, з якою зацікавлені особи можуть звертатися з відповідним клопотанням. Як часто змінюються відповідні підстави – так часто можна звертатися з клопотання про скасування майна.

А от підставу щодо необґрунтованості накладення арешту зі ст. 194 КПК варто взагалі виключити. Адже вирішення цього питання, як вже було встановлено, належить до виключної компетенції суду апеляційної інстанції. Більше того, обґрунтованість арешту майна не змінюється з часом, а значить може бути оскаржена лише один раз – в рамках апеляційного провадження.

Такі зміни КПК дозволять, по-перше, чітко розмежувати підстави для скасування та оскарження арешту майна, а по-друге, внесуть чіткість у саму процедуру розгляду відповідних скарг та клопотань. Крім того, зазначені пропозиції в КПК ніяким чином не вплинуть на обсяг прав сторони захисту та власників майна при реалізації процедури повернення арештованого майна.